

שיעור כח

מתחיל בגנות ומסיים בשבח... גאל ישראל

(פסחים קטז ע"א-ע"ב)

- א. הגנות והשבח
1. הסיפור וההודעה
2. הגדה של פסח - הקדמות ותוכן
- ב. בכל דור דור חייב אדם לראות / להראות את עצמו
- ג. ונאמר לפניו הללויה
1. "וחותם בגאולה" או "ולא היה חותם"
2. גאל ישראל
3. בזמן הבית ובזמן הזה
- ד. יגיענו למועדים ולרגלים אחרים
- ה. ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים

במשנה (י, ד; קטז ע"א-ע"ב) מופיעות הנחיות על אופן קיום מצוות סיפור יציאת מצרים, ואמירות שיש לומר:

[א] מתחיל בגנות ומסיים בשבח. ודורש מ"ארמי אוכד אבי" (דברים כו, ה) עד שיגמור כל הפרשה כולה.

בהמשך המשנה מופיעה הנחיה נוספת:

[ב] בכל דור דור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שנאמר: "והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים" (שמות יג, ח).¹

אחר כך סיום ההגדה - הלל וברכה:

[ג] לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הניסים האלו הוציאנו מעבדות

---

1 בין שתי המובאות הללו מופיעים במשנה דברי רבן גמליאל על אמירת פסח מצה ומרור. ראה בשיעור כז: רבן גמליאל: פסח על שום מה?.

לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפילה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו הללויה.

עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה" (תהלים קיג, ט). ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים" (שם קיד, ח), וחז"ל בגאולה.

רבי טרפון אומר: אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים, ולא היה חותם. רבי עקיבא אומר: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בכנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים... ברוך אתה ה' גאל ישראל.

נעייך במשמעות שלושת החלקים הללו שבמשנה, ובעיקר על פי דברי הרמב"ם.

א. הגנות השבח

1. הסיפור וההודעה

בגמרא (קטז ע"א) הובאו דברי המשנה: "מתחיל בגנות ומסיים בשבח", והגמרא דנה:

מאי בגנות?

רב אמר: מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו.

[ושמואל] אמר: עבדים היינו.

דברי שמואל לא נזכרו בירושלמי. דברי רב נזכרו בירושלמי (י, ה) באופן הבא:

רב אמר: מתחילה צריך להתחיל "בעבר הנהר ישבו אבותיכם... ואקח את

אביכם" (יהושע כד, ב-ג).

בדברי רב בבבלי נזכרת הפתיחה שאנו אומרים כיום בהגדה של פסח, לפני שאומרים את הפסוקים מספר יהושע, ובירושלמי נזכרו ראשי הפסוקים מספר יהושע. לפי שמואל הגנות היא: "עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה". משפט זה מבוסס על האמור בפסוק: "ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה במצריים ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה" (דברים ו, כא).

בהגדה של פסח אנו פותחים בדברי שניהם. את דברי שמואל "עבדים היינו" אומרים לאחר אמירת שאלות "מה נשתנה", ואת דברי רב "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו", אומרים אחר כך, לאחר דברי ארבעת הבנים, לפני דרשת "ארמי אויב אבי". בגמרא (קטז ע"א) סופר על שיח בין רב נחמן לדרו עבדו, ובעקבות דברי

העבד אמר רב נחמן: "פטרותן מלומר 'מה נשתנה'. פתח ואמר 'עבדים היינו'", כדברי שמואל.

תוכן הגנות והשבח אצל רב ושמואל שונה. רב עוסק בגנות הנפש - בהיות אבות אבותינו עובדי עבודה זרה, והשבח הוא שקירבנו ה' לעבודתו. שמואל עוסק בגנות הגוף - בהיות אבותינו עבדים, והשבח הוא שה' גאלנו ממצרים.² הרמב"ם כתב את דברי רב ושמואל כך (הל' חמץ ומצה ז, ד):

וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח. כיצד?

מתחיל ומספר שבתחילה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר עבודה זרה. ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו, והבדילנו מן התועים וקרבנו ליחודו. וכן **מתחיל ומודיע** שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו בחירותינו. והוא שידרוש מ"ארמי אובד אבי" עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח.

הגנות על אבותינו שעבדו עבודה זרה בימי תרח היא במסגרת **חובת הסיפור**, והיא מתאימה לשיטת רב. הגנות על אבותינו שהיו עבדים במצרים היא במסגרת **חובת ההודעה**, והיא מתאימה לשיטת שמואל. את ההבחנה בין חובת סיפור לחובת הודעה כתב הרמב"ם בתחילת אותו הפרק כשהסביר על מצוות "והגדת לבנך" (שם א-ב):

מצות עשה של תורה **לספר** בניסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים, בליל חמישה עשר בניסן... ומנין שבליל חמישה עשר? תלמוד לומר "והגדת לבנך ביום ההוא לאמור בעבור זה" (שמות יג, ח), לא אמרתי אלא בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. ואף על פי שאין לו בן. אפילו חכמים גדולים חייבים **לספר** ביציאת מצרים, וכל המאריך בדברים שאירעו ושהיו הרי זה משובח. מצוה **להודיע** לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר "והגדת לבנך". לפי דעתו של בן אביו מלמדו. כיצד? אם היה קטן או טיפש, אומר לו בני כולנו היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחרות. ואם היה הבן גדול וחכם מודיעו מה שאירע לנו במצרים ונסים שנעשו לנו ע"י משה רבנו. הכל לפי דעתו של בן.

2 מהר"ל, הגדה של פסח, עמ' נז-נח. מדוע בהגדה מופיעים דברי שניהם ובסדר הזה, ומה תוכן דבריהם, עיין בבירור הלכה לפסחים קטז ע"א (עמ' רסו).

בהלכות אלו הבחין הרמב"ם בין סיפור יציאת מצרים לבין הודעה על יציאת מצרים - חובת הסיפור היא לעצמו, גם אם הוא חכם ויודע, ואילו חובת ההודעה היא לבנים. אמנם הרמב"ם (הלכה א) הזכיר את הפסוק "והגדת לבנך", אבל זאת כדי ללמוד מהמילים הבאות אחר כך - "ביום ההוא" - על התאריך שבו יש לספר על יציאת מצרים: בליל חמישה עשר, בשעה שמצה ומרור מונחים לפניך. גם בספר המצוות (עשה קנז) הרחיב הרמב"ם על חובת הסיפור בינו לבין עצמו בלי להדגיש את חובת הסיפור לבנים, וכך גם בפתיחה להלכות חמץ ומצה: "לספר ביציאת מצרים באותו הלילה", מבלי לציין בפני מי יש לספר. השורש ספ"ר משמעותו גם לשוחח, לדבר: "אדם הראשון בלשון ארמי ספר" (סנהדרין לח ע"ב).

הרמב"ם (הלכה ב) ציטט רק את תחילת הפסוק: "והגדת לבנך", כדי ללמוד על חובת ההודעה לבנים. תוכן הגנות הנמסרת במסגרת ההודעה עוסק בכך ש"היינו עבדים כמו שפחה זו או כמו עבד זה במצרים, ובלילה הזה פדה אותנו הקב"ה ויוציאנו לחרות".

על פי הדברים הללו נראה שהרמב"ם הבין את ההבדל בין דברי רב לדברי שמואל בשאלת הגנות והשבח, לא רק במה שקשור לתוכן המסרים שבדבריהם, אלא גם בנוגע לשאלה, למי או בפני מי נאמרים הדברים. דברי שמואל עוסקים בסיפור המסוים של מה שאירע במצרים, השעבוד והחירות, בלי להזכיר את התהליכים שקדמו מימי האבות, ולא במה שאירע אחר כך: "שקרבונו המקום לו, והבדילנו מן התועים וקרבונו ליחודו". סיפור העבדות במצרים והוצאתנו משם - זהו מסר מינימלי לבנים, גם לאלו שאינם שואלים ואינם מגלים כל התעניינות. הפסקה "עבדים היינו" נאמרת מיד לאחר שנעשו שינויים ייחודיים ללילה זה, שאמורים לעורר את הבנים לשאול על פשרם, והאב שישאל בעצמו את שאלות "מה נשתנה" שבהגדה, ובכך יצביע בפניהם על השינויים המהותיים והמרכזיים שיש בלילה זה (רמב"ם הל' חמץ ומצה ז, ג; ח, ב). ההודעה הקצרה הזאת היא מיד עם תחילת ה"מגיד", והיא גם למי שאיננו מתעניין, ובכך האב מקיים את מצוות "והגדת לבנך", וכדברי הרמב"ם (שם ז, ב): "מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו שנאמר 'והגדת לבנך'".³

נוסיף עוד שסיפור השעבוד והחירות במצרים, בלי להזכיר את התהליכים שקדמו מימי האבות, הוא גם המסר הכללי הנאמר כתשובות קצרות לשלושה בנים מבין הארבעה. לבן החכם משיבים תשובה מקיפה יותר.

3 הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה, הל' חמץ ומצה ז, ב, הפנה למדרש (שמות רבה פרשה יט, ח) כמקור לדברי הרמב"ם על חובת ההודעה: "והיה כי ישאלך בנך מחר' (שמות יג, ד), הודיעה נסים שנעשו לכם במצרים כשהקשה פרעה לשלחך".

לעומת זאת, דברי רב עוסקים במסר רחב יותר, המתחיל מראשית דרכה של האומה בימי אברהם ועוד קודם לכן, דרך הבטחת ברית בין הבתרים, ירידת עם ישראל למצרים, וסיפור היציאה עצמה תוך דרשנות פרשת "ארמי אובד אבי". פשוטי המקראות שבפרשת "ארמי אובד אבי" מתמצתים את סיפור השעבוד והיציאה ממצרים, ודרשת המקראות שבה מרחיבה ומסבירה את הנושאים הללו. פרשת "ארמי אובד אבי" מחברת את סיפורי האבות המתחילים בימי אברהם ותרח, דרך מה שאירע ליעקב עם לבן, עד ירידת יעקב ובניו למצרים. כך גם הסביר הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קלב) מדוע יש לומר את פרשת "ארמי אובד אבי" בעת הבאת הביכורים: "שציונו לספר טובותיו אשר היטיב לנו והציל אותנו ומתחיל בענין יעקב אבינו ומסיים בעבודת המצרים וענותם אותנו, ולשבחו על כל זה".

אדם בוגר, אפילו חכם ונבון ושיוודע את כל התורה, חייב לספר אפילו בינו לבין עצמו את הסיפור המורחב של יציאת מצרים מימי האבות, דרך דרשת פרשת "ארמי אובד אבי". הרמב"ם (שם ז, ד) הדגיש זאת בדבריו:

והוא שידרוש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה. וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משובח.

את דברי הרמב"ם "והוא שידרוש" ניתן לפרש בשתי צורות: א. ובתנאי (ובלבד) שידרוש. במקומות רבים בכתביו הרמב"ם משתמש בסגנון "והוא ש...", במובן של תנאי מחייב; ב. שהוא בעצמו ידרוש. שני הפירושים הללו משלימים זה את זה. כל אחד לעצמו חייב לדרוש את פרשת "ארמי אובד אבי". פרשה זו היא מרכז הסיפור של הלילה הזה, ועל דרשת הפסוקים של פרשה זו נאמר לדעת הרמב"ם באופן מיוחד ש"כל המוסיף ומאריך הרי זה משובח". אבל את זה אין הכרח להודיע לבנים, אלא אם כן הבן גדול וחכם. הכול לפי דעתו של בן. גם לשיטת רב, עיקר הסיפור עוסק בשעבוד וביציאה ממצרים, וכדברי הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קנז):

וכל מה שיוסיף במאמר ויאריך הדברים בהגדלת מה שעשה לנו השם ומה שעשו עמנו המצרים מעול וחמס ואיך לקח השם נקמתנו מהם ובהודות לו יתברך על מה שגמלנו מחסדיו יהיה יותר טוב, כמו שאמרו, כל המאריך לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

אלא שלפי רב יש להרחיב את היריעה ולקשור זאת לייעודה ולתפקידה של האומה שהחלה את דרכה בימי האבות.

ישנם אפוא שני מסלולים: מסלול קצר - הודעה מינימלית ותמציתית שאותה חייב כל אב להודיע לבנו, גם אם הוא איננו מגלה עניין, ועיקרה סיפור השעבוד והיציאה. בזאת מקיים האב את החובה "והגדת לבנך". מסלול ארוך - חובת סיפור שכל אחד, אפילו חכם ונבון, מחויב לספר לעצמו, הכוללת הרחבת דברים מימי האבות. כך הסביר זאת הרמב"ם בפירושו למשנה (י, ד):

מתחיל בגנות, שמספר איך היינו לפני שבא אברהם כופרים ומשתפים, ובחרנו ה' לו לנחלה, ואיך עבר עלינו במצרים מה שעבר, ואחר כך פדאנו ה'. ודרש אותה הפרשה זכור וידוע.

אם הבן מעוניין ורוצה, אזי גם הוא שותף בהרחבת דברים זו. "לפי דעתו של בן אביו מלמדו" - מלמדו, לא הודעה קצרה ותמציתית.

2. הגדה של פסח - הקדמות ותוכן

היות דברי שמואל - הודעה, והיות דברי רב - סיפור, מסבירים את מיקומם במסגרת ההגדה. לאחר הצגת קושיות "מה נשתנה" על בסיס ניסוחן במשנה, מופיעה הודעה קצרה ותמציתית וכדברי שמואל: "עבדים היינו לפרעה במצרים, ויוציאנו ה' אלהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה. ואילו לא הוציא הקב"ה את אבותינו ממצרים הרי אנו ובנינו ובני בנינו משועבדים היינו לפרעה במצרים". כאמור לעיל, משפט זה מבוסס על הפסוק: "ואמרת לבנך: עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' ממצרים ביד חזקה" (דברים ו, כא). זו האמירה הראשונה שמבהירה מדוע התכנסו הכול ועל מה עומדים לשוחח ולספר בלילה זה. יש מחויבות לאבות, לבנים ולבני הבנים לספר את סיפור היציאה ממצרים, מפני שאילו לא היינו יוצאים משם, היינו נשארים לנצח עבדים. הגנות הזאת הייתה מלווה אותנו ומונצחת. כעת אנו מסתכלים על כך במבט של עבר: "עבדים היינו".

מכאן ואילך הקדמות וקביעת כללים על דרכי הסיפור:

- א. התנאים בבני ברק אצל ר' עקיבא - לא נאמר מה הם דיברו וסיפרו במשך הלילה. סיפור זה הובא בתחילת ההגדה כדי לחדד שני מסרים:
  1. הכל חייבים במצווה זו - "ואפילו כולם חכמים, וכולם נבונים, כולנו זקנים, כולנו יודעים את התורה, מצווה עלינו לספר ביציאת מצרים".
  2. היקף המצווה ואיכותה - "וכל המרבה לספר ביציאת מצרים הרי זה משובח", אפילו עד הבוקר וכפי שמסופר על התנאים שהיו בבני ברק. כך נלמד מדברי התוספתא (י, יא): "חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה אפילו בינו לבין בנו אפילו בינו לבין עצמו אפילו

בינו לבין תלמידו". ר' אלעזר בן עזריה שאמר: "לא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות" - ייתכן שאמר זאת מפני שלפי דעתו יש לקיים את מצוות הסדר עד חצות (קכ ע"ב), ואילו כאן הוא מסב עם חבריו עד הבוקר.

ב. ארבעת הבנים - לא רק הזקנים ויודעי התורה, אלא גם מי שעוד לא יודע ורוצה לדעת עוד. השאלות הן מפסוקי התורה ובסגנונות שונים, ובהתאם גם תשובות קצרות ועקרוניות ולא מקיפות. שאלות הבנים והתשובות הן דוגמאות יישומיות לאמור במשנה: "ולפי דעתו של בן אביו מלמדו".
ג. "יכול מראש חודש?... לא אמרתי אלא בשעה שיש מצה ומרור מונחים לפניך" - מסגרת הזמן. המצווה לספר ביציאת מצרים תהיה לא רק במילים. יצביעו על המצה והמרור, יאכלו את המצה והמרור וכן גם את קרבן הפסח בזמן שבית המקדש קיים, וכל המאכלים הנוספים וארבע כוסות היין.

אחרי שהוסבר שהכול שותפים במצווה זו, שכל המרכה בה הרי זה משובח, ואפשר לספר כל הלילה, ושחווים את חוויית הסיפור גם במאכלים מסוימים וייחודיים ללילה זה, אפשר להתחיל בסיפור עצמו, ברקע ההיסטורי מהיכן התחלנו: "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו..."

ב. בכל דור חייב אדם לראות / להראות את עצמו

בהמשך המשנה נאמר: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים". הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ז, ו) ניסח זאת אחרת:

בכל דור ודור חייב אדם להראות את עצמו כאילו הוא בעצמו יצא עתה משעבוד מצרים שנאמר: "ואותנו הוציא משם" (דברים ו, כג). ועל דבר זה צוה הקב"ה בתורה "וזכרת כי עבד היית" (דברים ה, טו). כלומר כאילו אתה בעצמך היית עבד ויצאת לחירות ונפדית.

בנוסח ההגדה של הרמב"ם, שאחרי הלכות חמץ ומצה, כתב הרמב"ם כמו בנוסח המשנה: "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".⁴

4 כך הוא הנוסח בהלכה לעיל ובנוסח ההגדה בדפוס הרמב"ם הרגילים. ברמב"ם מהדורת הרב שבתי פרנקל כותב בשני המקומות על פי רוב כתבי היד 'להראות', אך מציין שיש נוסחאות שונות בעניין. יישוב הסתירה בין "לראות" ו"להראות" על פי הדפוסים הרגילים היא על פי: הרמ"מ שניאורסון, הרבי מלובביץ', חידושים וביאורים בש"ס, חלק א סי יב.

גם בליל הסדר המצווה היא לראות ולהראות, ואין כל סתירה. הרמב"ם בהלכה מלמד על אופן העשייה במהלך הסדר, וההנחיה היא "להראות". בנוסח ההגדה שבדבריו, אלו המילים שיש לומר: "בכל ודור חייב אדם לראות את עצמו". כוונת הרמב"ם היא שלא מספיק רק לומר זאת. צריך גם להראות את זה. אכן, אחרי שהרמב"ם כתב שאדם צריך להראות את עצמו בזמן שהוא קורא את ההגדה ואומר שעליו לראות את עצמו, הוא כתב (שם הלכה ז): "לפיכך כשסועד אדם בלילה הזה צריך לאכול ולשתות והוא מיסב דרך חירות... ואפילו עני שבישראל לא יפחתו לו מארבע כוסות". גם קודם לכן כתב הרמב"ם (שם הלכה ג) שיש לעשות מעשים שגם אחרים יראו: "וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים".

ג. ונאמר לפניו הללויה

1. "וחותם בגאולה" או "ולא היה חותם"

בהמשך המשנה מופיעה הברכה שמסיימת את ה"מגיד":

לפיכך אנחנו חייבים להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלס למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו, הוציאנו מעבדות לחרות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפלה לאור גדול, ומשעבוד לגאולה, ונאמר לפניו הללויה.

המילים "ונאמר לפניו הללויה" הן מילות פתיחה לאמירת הלל. במשנה הובאה מחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל בנוגע לפרקי ההלל שאומרים בסוף ה"מגיד", ובהמשך המשנה מופיעה מחלוקת נוספת בין ר' טרפון לבין ר' עקיבא בנוסח ברכת הגאולה המסיימת את ה"מגיד":

עד היכן הוא אומר?

בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה" (תהלים קיג, ט).

ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים" (שם קיד, ח).

וחותם בגאולה.

רבי טרפון אומר: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", ולא היה חותם.

רבי עקיבא אומר: "כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים

אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל

שם מן הזבחים ומן הפסחים" כו'

עד "ברוך אתה ה' גאל ישראל".

ר' טרפון ור' עקיבא חלוקים בתוכן הברכה, וכן אם חותמים או לא. התוספות (קטז ע"ב ד"ה וחותרם) הסבירו שר' טרפון ור' עקיבא חלקו בכוונת דבריו של תנא קמא "וחותרם בגאולה", והוכיחו שיש משניות דומות שבהן תנאים חלוקים בהבנת דברי תנא קמא:⁵

וחותרם בגאולה - תנא קמא לא פירש כיצד, ופליגי במילתיה ר' טרפון ור' עקיבא. ר' טרפון אינו חותרם ב"ברוך" שלא היה מאריך בדברי בקשה, ולא היה אומר אלא הודאה. ור' עקיבא סבר דחותרם בה ב"ברוך" לפי שמאריך בדברי בקשה, ואומר "כן ה' אלהינו יגיענו" כו' וקי"ל (עירובין דף מו:) הלכה כר' עקיבא מחבירו.

לפי התוספות, יש במשנה שתי מחלוקות. מחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל עד היכן יש לומר את פרקי ההלל במסגרת ה"מגיד", ומחלוקת נוספת, בין ר' טרפון לבין ר' עקיבא, על החתימה של הברכה. הם חלוקים מה כוונת תנא קמא: "וחותרם בגאולה". תוכן הברכה לפי ר' טרפון הוא דברי הודאה על העבר, ואין בדבריו דברי בקשה בנוגע לעתיד. ואילו לפי ר' עקיבא - מאחר שלפיו יש גם דברי בקשה בברכה - יש לחתום את הברכה.

המחלוקת בין ר' טרפון לבין ר' עקיבא היא רק בנוגע לסיום הברכה. אין מחלוקת ביניהם שהברכה נפתחת במילים: "בא"י אמ"ה אשר גאלנו וגאל את אבותינו במצרים".

המחלוקת בין בית שמאי לבין בית הלל מופיעה גם בתוספתא (י, ט):

...עד היכן הוא אומר?

בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה"

ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים"

וחותרם בגאולה.

אמרו בית שמאי לבית הלל: וכי כבר יצאו שמזכירין יציאת מצרים?

אמרו להם בית הלל: אפילו הוא ממתין עד קרות הגבר, הרי אילו לא יצאו עד

שש שעות ביום, היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו.

5 דברים דומים כתבו גם רשב"ם שם ד"ה וחותרם. אך שבולי הלקט (הגדה של פסח - תורת חיים, עמ' קס) כתב כך: "וחותרם בגאולה. ור' טרפון מוסיף... ר' עקיבא מוסיף...". לדבריו יש במשנה שלוש דעות. תנא קמא, ר' טרפון ור' עקיבא.

בתוספתא לא מופיעה מחלוקת ר' טרפון ור' עקיבא, אך לפי התוספתא המשפט "וחותם בגאולה" הוא חלק מהשיח שבין בית שמאי לבין בית הלל.

בירושלמי (י, ו) מופיע נוסח הדומה יותר לתוספתא:

אמרו להן בית שמאי: וכי יצאו ישראל ממצרים שהוא מזכיר יציאת מצרים?
אמרו להן בית הלל: אילו ממתין עד קרות הגבר עדיין לא הגיעו לחצי
גאולה, היאך מזכירין גאולה ועדיין לא נגאלו, והלא לא יצאו אלא בחצי
היום שנאמר "ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני ישראל" (שמות יב,
נא)?⁶ אלא מכיון שהתחיל במצווה אומר לו מרק [=גמור].

לפי בית שמאי יש לומר רק את הפרק הראשון מההלל: "הללויה הללו עבדי ה'"
(תהלים קיג), ואין לומר את הפרק שאחריו: "בצאת ישראל ממצרים" (שם קיד).
הטעם הוא שבלילה, בעת קריאת ההגדה, עדיין לא יצאו ממצרים. לדעת בית שמאי
בלילה זה חווים ומשחזרים את שהיה במצרים עד היציאה ולא את מה שקרה אחר כך.
לפי בית הלל יש לקרוא גם את הפרק "בצאת ישראל ממצרים", מפני שיצאו
למחרת בט"ו בניסן בשעה השישית ביום - "ויהי בעצם היום הזה הוציא ה' את בני
ישראל מארץ מצרים", ועיקר היציאה היא ביום. בית הלל טענו עוד: "מכיון שהתחיל
המצווה אומר לו מרק" - כוונתם היא שהפרק הראשון "הללויה הללו עבדי ה'" הוא
מבוא לפרק שאחריו, ועל כן לדברי בית הלל לא מספיק לומר את הפרק "הללויה
הללו עבדי ה'" העוסק בגבורת ה' באופן כללי, אלא יש לומר גם את הפרק העוסק
בגבורת ה' ביציאת מצרים. כך הסביר תוספות יום טוב (י, ו):

בית הלל סברי כיון דבמזמור הראשון לא נזכר קריעת ים סוף, צריך שיאמר
גם השני, שיש בו הזכרת קריעת ים סוף כיון שאומר אחר כך ברכת הגאולה.
כי לא נושעו ישראל מיד מצרים עד שנקרע להם הים ונטבעו המצרים ושם
נאמר "ויושע ה'" (שמות יד, ל).

הרב דוד פארדו (חסדי דוד, תוספתא שם) כתב שבית שמאי ובית הלל חלקו בעצם
במחלוקת ר' עקיבא ור' אלעזר בן עזריה (ברכות ט ע"א) עד מתי אוכלים קרבן פסח. ר'
אלעזר בן עזריה סבר עד חצות, כי הזמן הוא לפי החיפזון של המצרים, ור' עקיבא סבר
עד הבוקר - לפי החיפזון של ישראל. בית שמאי בשיטת ר' אלעזר בן עזריה, שהולכים
אחר תחילת הגאולה, ובית הלל בשיטת ר' עקיבא שהולכים אחר סוף הגאולה.

6 במכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב נאמר: "ויהי בעצם היום הזה" אין עצם אלא תוקפו של יום. תוקפו של יום הוא עיקרו של היום.

2. גאל ישראל

בגמרא (ק"ז ע"ב) הובאו דברי רבא שהסביר מדוע חתימת הברכה היא בלשון עבר:

וחותם בגאולה. אמר רבא: קריאת שמע והלל - גאל ישראל. דצלותא - גואל ישראל. מאי טעמא? דרחמי נינהו.

הרשב"ם (שם) הסביר:

קריאת שמע - ברכת גאולה שאחר קריאת שמע. והלל - של ערבי פסחים שחותם גאל ישראל כר' עקיבא דמתניתין שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה.

"גואל ישראל" בלשון הווה הוא תפילה, ו"גאל ישראל" הוא בלשון עבר כי הוא מתייחס למה שהיה.

כך הוסברו דברי רבא במדרש שכל טוב (שמות פרשת בא פרק יב):

מתחיל בגנות, היינו דמתחיל לומר "עבדים היינו לפרעה במצרים", ומסיים בשבח, היינו דמסיים בשבחו של הקדוש ברוך הוא: "ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", וחותם "ברוך אתה ה' גאל ישראל". דקיימא לן כרבא דאמר רבא אמת של קריאת שמע והלל של לילי פסחים, חתימתן: גאל ישראל. וטעמא מאי, כיון דמדכרינן בהו יציאת מצרים חתמינן בהו גאל ישראל, דהיינו לשעבר, דמודינן לקב"ה דפריק ית ישראל ממצרים.

בתלמוד הירושלמי (ברכות א, ה) אמר ר' יוסי שתוכן ברכת הגאולה עוסק בעבר ובעתיד: "אחת לבא ואחת לשעבר"⁷. הרשב"א (ברכות יא ע"א) העיר שמאחר שיש בברכה גם בקשה על העתיד היה מקום לומר: "גואל ישראל" כמו בתפילה, והשיב על כך:

שברכת גאולה אינה ברכה אחת, אלא שתיים הן מעורבות זו בזו. אחת לברך על שעבר ואחת לבקשת רחמים לברך על העתיד. ובודאי יש בנוסח אותה ברכה הזכרת שעבר והבא. ד"אשר גאלנו" הוא לשעבר, וכן "ה' אלהינו

7 כמה ראשונים פירשו את דברי הירושלמי הללו. ראה: תוספות ברכות יד ע"א ד"ה ימים; פסחים ק"ח ע"א רמב"ן ור"ן, ור"ן פסחים כו ע"א מרפי הרי"ף; מרדכי, פסחים תוספת מערכי פסחים רמז תריא; מאירי ברכות מו ע"א, ופסחים ק"ז ע"ב; ועוד.

יגיענו למועדים ולרגלים אחרים ונאכל שם מן הפסחים" הוא להבא... כיון דעיקר ברכות אלו משום גאולה ראשונה ואגב גאולה ראשונה הוא דמברכין ומבקשים על העתיד חותם "גאל" שהיא היא העיקר כאן.

גם על פי ר' עקיבא עיקר הברכה היא על הגאולה הראשונה, ועל כן הברכה החותמת היא בלשון עבר, אך ממנה נגזרת ובאה הבקשה לעתיד.⁸

3. בזמן הבית ובזמן הזה

להלן נתמקד בדברי הרמב"ם בעניין זה. הרמב"ם בפירושו המשנה (י, ו) גרס כך:

עד היכן הוא הוא אומר?

בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה הללויה",

ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים"

וחותם בגאולה.

ר' טרפון אומר: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו הלילה הזה לאכול בו מצה ומרור", ולא היה חותם.

ר' עקיבא מוסיף: "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו הגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בציון עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים עד שייגיע דמן על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתינו ועל פדות נפשינו ברוך אתה ה' גאל ישראל".⁹

בעוד שבנוסח הרגיל כתוב "ר' עקיבא אומר", על פי נוסח הרמב"ם ר' עקיבא הוסיף על דברי ר' טרפון בתוכן הברכה, וכן חתם את הברכה. בשונה מהתוספות שהדגישו שר' טרפון ור' עקיבא חולקים בפירוש דברי תנא קמא אם חותם בגאולה, הרמב"ם הדגיש שר' עקיבא הוסיף על דברי ר' טרפון.

8 אמנם בכת"י ובקטעי גניזה של ההגדה בנוסח ארץ ישראל, וכן במקורות גאונים כבליים של ההגדה, הסיומת של הברכה היא בלשון הווה: "גואל ישראל". ראה: הרב מנחם מנדל כשר, הגדה שלמה, עמ' סט. המהרש"א (קטז ע"ב) פירש: "ולר' טרפון הא דקאמר תנא קמא חותם בגאולה היינו דמסיים בסופה גאל ישראל, אבל אינו חותם בברוך". לדבריו, גם לפי ר' טרפון יש לומר בסוף הברכה את המילים "גאל ישראל" אך ללא הפתיחה "ברוך אתה ה'". הרש"ש התייחס לדברי המהרש"א הללו וטען שפירוש דברי ר' טרפון הוא כדברי הרשב"ם, "ואפשר דטעות סופר בדברי הרש"א".

9 זה נוסח המשנה המופיע בכת"י אוקספורד (366) (366) OPP. ADD FOL. 23: "ר' עקיבא אומר מוסיף כן...". ראה: הרב יקותיאל כהן, הגדת הגאונים והרמב"ם, עמ' שיב.

הרמב"ם (הל' חמץ ומצה ח, ה) ראה בדברי ר' טרפון ובדברי ר' עקיבא התייחסות לשתי תקופות, לזמן הבית ולאחר החורבן:

...עד "חלמיש למעינו מים", וחותרם "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים והגיענו ללילה הזה לאכול בו מצה ומרורים,
ובזמן הזה מוסיף: כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בכנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים שיגיע דמם על קיר מזבחך לרצון ונודה לך שיר חדש על גאולתנו ועל פדות נפשנו ברוך אתה ה' גאל ישראל".

ר' עקיבא ור' טרפון חיו באותה התקופה, בשנים שלפני חורבן הבית השני ואחריו. מניין למד הרמב"ם שדברי ר' טרפון ובדברי ר' עקיבא התייחסו לתקופות שונות? ייתכן שהרמב"ם הבין אחרת את הכתוב במשנה ובתוספתא. עד עתה הנחנו שהמילים "וחותרם בגאולה" הן מדברי תנא קמא, ור' טרפון ור' עקיבא חלקו בכוונת דבריו.

אך כאמור, המילים "וחותרם בגאולה" מופיעות לאחר דברי בית הלל, ובתוספתא מובא אחר כך המשך השיח בין בית שמאי לבית הלל על אמירת הפרק "בצאת ישראל ממצרים". במשנה, כשהובאו דברי ר' טרפון, נאמר "ולא היה חותרם". מה הכוונה "ולא היה חותרם"? מי לא היה חותרם? אם ר' טרפון רצה להורות וללמד שאין לחתום בברכה, היה לו לומר 'ואינו חותרם'. מן הנוסח "ולא היה חותרם" נראה שר' טרפון העיד על משהו אחר שלא חתם. ייתכן שר' טרפון העיד על בית שמאי, שהרי ר' טרפון היה מתלמידי בית שמאי והכיר את הנהגותיהם.¹⁰ בכך הוא השיב לטענה של בית הלל: "היאך אומר את הגאולה ועדין לא נגאלו". לפיו, בית שמאי אכן לא חתמו בגאולה.¹¹ נראה שהמילים "וחותרם בגאולה" נאמרו על ידי בית הלל בלבד, ולכן מובן מדוע הן צמודות לדברי בית הלל.

10 משנה ברכות א, ג; יבמות טו ע"א ורש"י שם ד"ה רבי טרפון. אמנם רש"י (בבא מציעא לז ע"ב ד"ה אמר ר' עקיבא) ותוס' (שם ד"ה מודה) חלקו אם ר' עקיבא היה גם כן מבית שמאי.

11 בכת"י לונדון של התוספתא נאמר לאחר דברי בית שמאי: "ואינו חותרם". זה כתב יד יחידי שבו מופיעה גרסה זו. ראה: שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה - פסחים, עמ' 654, שכתב בשם מאיר איש שלום, בפירושו מאיר עין - הגדה של פסח, עמ' 63: "ואומר אני דבית שמאי סברי, שעל מזמור א' יכול לחתום בגאולה שהרי הוא אומר עבדי ה' ולא עבדי פרעה. וב"ה סברי דעדיף הוא לומר בצאת ישראל ממצרים, ואח"כ חותרם בגאולה". ראה עוד: הרמ"מ שניאורסון, הרבי

ייתכן שמכאן הסיק הרמב"ם שבזמן הבית נוסח הברכה היה: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים". ועל כן ברור הוא שגם החתימה התייחסה לעבר. דברי ר' עקיבא התייחסו גם לעתיד ועל כן כתב הרמב"ם שבזמן הזה מוסיפים עוד.¹² על פי דברים אלו, כך נעצב את המשנה:

...עד היכן הוא אומר?

בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה".

ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים", וחותרם בגאולה.

רבי טרפון אומר: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", ו[שמאי] לא היה חותרם.

רבי עקיבא אומר: "כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים" כו' עד "ברוך אתה ה' גאל ישראל".

המילים "וחותרם בגאולה" הן מדברי בית הלל, והאמור לאחר דברי ר' טרפון "ולא היה חותרם" מתייחס לבית שמאי בהיות ר' טרפון מתלמידי בית שמאי.

עיצוב אחר של המשנה על פי ההתאמה בין בית שמאי ור' טרפון, ובין בית הלל ור' עקיבא, ייראה כך:

בית שמאי אומרים: עד "אם הבנים שמחה".

רבי טרפון אומר: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", ו[שמאי] לא היה חותרם.

ובית הלל אומרים: עד "חלמיש למעינו מים", וחותרם בגאולה.

רבי עקיבא אומר: "כן ה' אלהינו ואלהי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים" כו' עד "ברוך אתה ה' גאל ישראל".

סיכום ביניים: לדברינו, ר' טרפון אמר את דבריו לפי שיטת בית שמאי שלדעתם

מלובביץ', אוצר ליקוטי שיחות - לשיטתייהו, עמ' 20, שתלה את מחלוקת בית שמאי ובית הלל במסגרת מחלוקת רבות ביניהם - בית שמאי הולכים אחר ה"בכח" ובית הלל אחר ה"בפועל".

12 הרב יקותיאל כהן, הגדת הגאונים והרמב"ם, עמ' שיג, ציין שיש במנהגי תימן שמוסיפים בין הברכות של ר' טרפון ור' עקיבא פיוט שנקרא "אתה גאלת". פיוט זה מופיע בסידור רס"ג, עמ' קמד-קמה. עיקרו של הפיוט הוא על גאולת מצרים. בסיום הפיוט כתב רס"ג שהמשכו: "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו" וכו'. ושם בעמ' שכג שכתב בגדר וסביבתה, אך הוא נאמר לאחר הכוס השנייה.

הברכה עוסקת בעבר: "אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים", ואילו ר' עקיבא אמר את דבריו לפי שיטת בית הלל, שדבריהם: "וחותם בגאולה" עוסקים בגאולה העתידה.

ד. יגיענו למועדים ולרגלים אחרים

ר' עקיבא הוסיף לברכה בקשה לעתיד, ההולמת את דרכו ומשנתו. ר' עקיבא הוא המנחם הגדול, ואצלו בבני ברק מתכנסים גדולי התנאים בדור שלאחר החורבן ומספרים בסיפור יציאת מצרים עד עלות השחר, מפני שרק הוא מסוגל להוביל ליציאת תוכן חדש ואחר לליל הסדר שאחר החורבן. הוא זה שמלמד את יסודותיה של הגאולה הראשונה, וממנה נלמד גם לגאולה האחרונה. לפי ר' עקיבא, בגאולת מצרים הייתה היציאה עצמה בבוקר, שעת החיפזון של ישראל (ברכות ט ע"א), ועל כן יש לאכול את קרבן הפסח עד הבוקר (קכ ע"ב). נדרשת הכנה ארוכה עד העת שבו עם ישראל יהיה מוכן להיגאל. כך כתב הרב יחיאל מיכל אפשטיין (הגדה של פסח - ליל שימורים, עמ' 19):

בעד זה החזיקו טובה לר' עקיבא על שחזקם בתקוות כלל ישראל תיכף אחר החורבן, ולכן באו כולם לעירו ולביתו של ר' עקיבא... והם כולם באו אליו לספר ביציאת מצרים לליל חג הפסח מפני שביציאת מצרים מתברר נצחיות ישראל שכל כלי יוצר עליו לא יצלה לכולתו והיו מאריכים בזה עד שבאו תלמידיהם ואמרו רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית, וזהו גם כן לאמץ ברכים כושלות דבקריאת שמע של שחרית אנו אומרים גם כן "עזרת אבותינו... מגן מושיע לבניהם אחריהם בכל דור ודור" ועוד דברים כאלה, שבין קריאת שמע לשמונה עשרה שמובטחים אנחנו מפיו יתברך שיהיה לנו קיום עולמי.

ר' עקיבא ראה עם תנאים אחרים שועל יוצא מבית קודש הקודשים. הם בכו, והוא שחק (מכות כד ע"א). הם הביטו על ההווה הקשה והכואב, והוא ראה בכך אות שגם נבואת הבניין והגאולה העתידה יתממשו. כך כתב הראי"ה קוק (עולת ראייה, ב, עמ' ד):

ר' עקיבא המשחק כשרואה ששועל יוצא מבית קדשי קדשים, מפני שלנפשו הענקית - העתיד הרחוק ניצב כהווה. ר' עקיבא המלא צהלה לקול המונה של רומי, מפני שהאהבה האלהית הנובעת מעומק חכמת לבו הנפלאה הורתהו [הורתה לו], עד כדי מלא ציור חי, כי רומי ואליליה כליל יחלוף, ואור ציון

לעד יזרח. האהבה בתענוגים למחזה העתיד הוודאי מילאה כל כך את לבבו הטהור, עד כי לא הניחה לו מקום גם לאנחת לב על ההווה המרעיד, שהכירו רק כעב קל על פני החמה הברה בשחקים.¹³

הסיומת של הברכה שהוסיף ר' עקיבא לאחר החורבן היא ביטוי לאותו מבט עליון חודר ומעמיק, הרואה את העתיד כאילו הוא כאן. כך הסביר זאת הרב חיים דרוקמן ("וחותם בגאולה", הגדה של פסח - לזמן הזה, עמ' 148-151):

הסתכלותו המיוחדת של ר' עקיבא על ההווה. המציאות כולה עוברת בעיניו דרך "משקפת", המקרבת את האירועים הרחוקים עד שנדמה שאפשר לגעת בהם כבר עכשיו! לדידו, אם הבטיח ה' שתבוא הגאולה בעתיד - הרי שניתן לחוש בה הולכת ומתהווה! הוא אוהז בעתיד כביכול, ומבקש להודות עליו כבר עכשיו, ולכן הוא חתם "גאל ישראל" על גאולה עתידית שטרם הופיעה בפועל.

...אדם גדול אינו שות לבו לעננים אפורים העתידים להסתלק, כיון שכבר עכשו הוא רואה בעין רוחו את השמש הזורחת בסוד העננה. רבי עקיבא רואה את הגלות, על כל מאורעותיה, כענן חולף המסתיר זמנית את אורם של ישראל, הזורח לעד. הוא רואה זאת כבר עכשו לנגד עיניו. הגאולה העתידה באה וניצבת לפניו כהווה.

מסתבר שזו כוונתו בנוסח ברכת הגאולה: "כן ה'... יגיענו למועדים ולרגלים אחרים... שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך". אין צורך לדאות בכרכה זו רק בקשה: כשם שגאלתנו ממצרים - אנא הושיענו בשנית. אלא תיאור עובדה: כשם שגאלתנו ממצרים - כן אתה מושיע אותנו בשנית. זוהי ברכת הודאה על הגאולה העתידה ההולכת ומתממשת בהווה.

13 שחוקו של ר' עקיבא הוא ביטוי לראייה עמוקה ורחבה מעל הזמן. כשאמר "כל דעביר רחמנא לטב עביר" (ברכות ס ע"ב) כשאריה אכל את חמורו, כשחחול אכל את התרנגול שלו, וכשהנר כבה. כך נהג כשאמר קריאת שמע לפני שהוציא אוהו להורג (ע"פ ירושלמי ברכות ט, ה), ובעת פטירתו של ר' אליעזר (סנהדרין קא ע"ב). הוא ראה זאת גם אצל אחרים: "אמר ר' עקיבא: סח לי שמעון בן לוגא אני ותינוק אחד מבני בניהם [של בית אבטינס] היינו מלקטין עשבים בשדה. ראיתיו שסחק ובכה. אמרתי לו: על מה בכית? אמר לי: על כבוד בית אבא שגלה. אמרתי לו: על מה שחקתה? אמר: לסוף לעתיד לבא עתיד הקדוש ברוך הוא לשמח את בניו" (תוספתא, יומא ב, ז). ראה באריכות רבה על משמעות תכונה זו אצל ר' עקיבא: הראי"ה קוק, אורות הקדש ג עמ' קפח-קצ; ריש מילין, התגין, אות ש; מאמרי הראיה, עמ' 202.

ר' עקיבא מתייחס לגאולת העבר ולגאולת העתיד - כדבר אחד. כשהוא אומר: "כן ה' אלוקינו יגיענו..." בלשון עתיד, ו"ברוך אתה ה' גאל ישראל" בלשון עבר, זהו אותו ענין. גאולה אחת! שכן שורשה של הגאולה העתידה נעוץ עוד בגאולת העבר, גאולת מצרים.

ר' עקיבא ניסח את ברכת הגאולה בראשיתה של הגלות הנוראה. הוא ראה את בית המקדש בכנינו ובחורבנו, ואת ישראל היושבים על אדמתם גולים, מוכים ומושפלים. למרות כל זאת, הוא מוצא מקום להודות כבר אז על הגאולה העתידה, מתוך ביטחון ודאי שעוד נגיע אליה - "כן ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו" - כך הבטיחנו ה' אלוקינו, ולכן הדבר אינו מוטל בספק.

כגודל השעבוד והצרה, כך עוצמת הגאולה והישועה. התנאים עוסקים כל הלילה בגאולה ובניסים, וכמעט שאינם עוסקים בשעבוד, כדי ללמדנו שגם במצב של לילה, במצב שבו העולם הוחשך עם חורבן המקדש, מגיע ועולה לבסוף אור השחר. גאולתם של ישראל היא כאיילת השחר שבקע אורה (ירושלמי ברכות א, א).

ה. ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים

בדברי הבקשה של ר' עקיבא מופיע: "ונאכל שם מן הפסחים ומן הזבחים". התוספות (קטז ע"ב ד"ה ה"ג ונאמר) כתבו:

...וגרסינן שם 'מן הזבחים ומן הפסחים', שחגיגת ארבעה עשר נאכלת קודם לפסח לפי שהפסח נאכל על השוכע.

ההנחה בדברי התוספות היא שהמילה "זבחים" מכוונת לחגיגת ארבעה עשר. ייתכן שהסיבה לכך היא העובדה שבמשנה האחרונה בפרק (י, ט; קכא ע"א) חגיגת ארבעה עשר נקראת זבח. אשר על כן סדר ההקרבה הוא: קודם חגיגת ארבעה עשר, ואחר כך קרבן פסח, ועל כן יש לומר: "ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים". לפי התוספות, יש לדייק בסדר ההקרבה. הרב יעקב וויל (שו"ת מהר"י וויל, סימן קצג) כתב בנוגע לאמירה זו כשי"ד בניסן חל בשבת:

כשיבא פסח במוצאי שבת, אז יאמר "מן הפסחים ומן הזבחים" דאין חגיגה קריבה בשבת. ובלייל שני יאמר "מן הזבחים ומן הפסחים" דחגיגה נאכל קודם הפסח, והוא הדין בשאר ימות השנה.¹⁴

14 כך פסקו גם הב"ח, שו"ע או"ח סימן תעג, וכן הט"ז שם ס"ק ט, והמגן אברהם שם ס"ק ל. אבל

כח. מתחיל בגנות ומסיים בשבח... גאל ישראל

על דברי המהר"י וויל כתב הרב יעקב עמדין, סידור בית יעקב - הגדה של פסח:

אין צריך לשנות בשום פעם, כי במוצאי שבת אין חגיגה שם כלל. אלא הלך
אחר רוב השנים, כי הוא העיקר.

מקור דבריו של הרב עמדין במשנה (ו, ג; סט ע"ב): "ובזמן שהוא בא בשבת במרוכה
ובטומאה אין מביאין עמו חגיגה".

נראה לומר, שר' עקיבא בדבריו אלו לא התכוון דווקא לחגיגת ארבעה עשר.
תפילתו־בקשתו היא כללית לחידוש עבודת המקדש ולשיבת עם ישראל לארצו, כשם
שהבקשה בתחילתה מכוונת לשיבה מחודשת לבית המקדש: "יגיענו למועדים
ולרגלים אחרים הבאים לקראתנו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך".

בשו"ת כנסת יחזקאל או"ח סי' כג כתב שגם במוצאי שבת אין לשנות. דבריו הובאו בשערי
תשובה בסוף סימן תעג, ובשער הציון ס"ק פ.